

***Prygornytska O.* Role of Chernigiv institute of the folk education in the scientific life of Northern Left-Bank Ukraine (1920–1930)**

The article highlights the development of scientific life in the walls of Chernigiv institute of the folk education during the 1920–1930 period. Author characterizes the role of Chernigiv institute of the folk education in the various branches of the scientific life of the Soviet Ukraine the first half of the twentieth century on the base of archive materials, the works of previous years. The particularities of the scientific life of the time are highlighted.

Key words: UkrSSR, Chernigiv institute of the folk education, Chernigiv, science.

[надійшло до редакції: 18.09.2014 р.]

УДК 738:39:7.046.1 (4)

Костянтин РАХНО
(Опішне)

**Чорт-гончар у міфологічних уявленнях українців Чернігівщини
XVIII – першої половини XX століть**

Гончарство було одним зі знакових ремесел для традиційної культури Чернігівщини, що й зумовлювало особливу увагу до гончарів у місцевому фольклорі. Зрештою, в історії культури є константи, що об'єднують її рух у часі. Одна з таких констант – творча людина, що організовує довкола себе простір і час у картині світу, наприклад ремісник. Ця суб'єктність гончарів, які на міфологічному рівні відповідали деміургам, повною мірою відобразилася в чернігівських легендах і бувальщинах про них, на які переважно й зверталася увага науковців [22, с. 57–61, 66–67, 102; 24; 26]. Однак самими лише легендами й бувальщинами народна творчість не обмежується. Тому варто спробувати реконструювати певні аспекти уявлень про гончарів на підставі їхніх проявів, зафіксованих у різножанрових малих формах фольклору магічно-сакрального призначення (ритуальних текстах, пареміях, стійких висловах, інвективах), що посідають особливе місце серед народної творчості. Стародавні за своєю функціональною природою та цінні за художньо-поетичними й іншими критеріями, ці твори є справжнім національним езотеричним набутком, у якому сублімована ментальність, філософія та духовна історія українського народу.

Людина в традиційній картині світу була оточена не лише силами добра й зла, але існувала в складній системі родинних і суспільних відносин. У цій системі виникала постійна напруга – її створювала, серед іншого, бінарна опозиція свій/чужий. Вона явно міфологізувала світ реальних дійових осіб, відсилаючи до значень цієї опозиції в народній культурі, де своє належить людині й освоєне нею, а чуже є тереном смерті й потойбіччя. Ця опозиція вибудовувала й міфопоетичне значення дихотомії людина – не-людина. Так культура пригадувала свої основи. Згідно з народною міфологією, чужий бував небезпечним і різко відрізнявся від своїх, за рахунок чого зближувався із представниками демонічних сил [33, с. 13]. Критерії протиставлення, що полягало в ступені віддаленості від людського й наближення до демонічного, часом були дуже хисткими [36, с. 178]. Зокрема, в чернігівських віруваннях гончар часом усвідомлю-

вався не просто як людина, наділена якимись особливими здібностями, вміннями та знаннями, але як абсолютно надприродна істота, сама собою максимально чужа людському світові. Саме завдяки цьому він був здатен робити те, що не під силу звичайним людям, перевершуючи їхні можливості. У с. Олешня на Чернігівщині про гончаря, який багато робить і при цьому дуже старається, казали: «Хіба це чоловік – це ж чорт!» [22, с. 112]. Реальні люди для традиційної культури могли виступати своєрідними заступниками потойбічних сил або насправді були ними, лише приховували свою природу, на що вказує постійно експлуатований мотив перетворень. Тому життєве питання до подорожнього, хто він, людина чи біс, звучало неодноразово в різних варіантах не тільки в середньовічній книжності [32, с. 12]. Людина традиційного суспільства постійно перевіряла своє оточення з цієї точки зору, й така «перевірка» – основа багатьох фольклорних і літературних сюжетів.

Суб'єкту був протиставлений інший тип істоти, котра належала до розряду демонів. За правилами міфологічного світогляду, людина змушена була постійно утверджуватися в цілісності свого «Я», перевіряти місце, відведене йому в картині світу, за висловом етнологів, вести специфічну інтелектуальну гру з природою, принципово важливу для самовідчуття людини як достойного партнера в цій грі [2, с. 39; 33, с. 24]. До певної міри, тут була присутня тема своєрідної подвійності, бо в українській міфології чорти відзначалися вмінням виконувати деяку людську роботу, займатися людськими справами, орудувати людськими знаряддями, хоча часом на шкоду людям або просто не до ладу, але ж іноді й набагато краще за людей. Приказка кінця XVIII століття з Лівобережжя прозоро натякала: «Добре ремє(с)ло хтось іншій люби(т)» [14, с. 222]. Даний евфемізм у цьому ж збірнику позначав нечистого, що легко упізнається із знайомих фраз і підтверджується пізнішими приписками: «Бгъ принѣсь ку(п)ца, а хто іны(и) [закреслено, зверху написано: «чортъ»] розгубцу» [14, с. 213]; «бои(т)са я(к) хто іны(и) [закреслено, зверху написано: «чортъ»] ладану» [14, с. 216]; «Бгу мліся, и когѡ іного не гнѣви» [14, с. 263], пор. «Добре ремесло чорт любить» [19, с. 201]. При звертанні до вищого й нижчого пантеону чи не будь-якої традиції виявляється, що переважно антропоцентрична орієнтованість архетипової моделі світу призводила до дуже парадоксальної ситуації: відокремити людину від не-людини було вкрай важко. В основі цього лежала принципова антропоморфізація надприродних істот будь-якого рангу чи, ширше, підверстування їх під світ, освоєний і засвоєний людиною [36, с. 178]. Причому ця надприродна сутність ремісника прямо пов'язувалася з природними стихіями, якими він оперував, а отже, був причетний до них, споріднений з ними. В Ічні на Чернігівщині гончарів лаяли «чортами глиняними» [29, с. 72]. Українці вірили, що саме чорт на початку віків видобув глину для творення світу з дна первісного моря.

Також чорти асоціювалися з вогнем. За уявленнями словаків, гончарне ремесло від початку й до кінця було винаходом чорта, який здогадався, як виготовити з глини посудину й випалити її [25; 44, с. 20; 47, с. 14, 89–90]. Польські гончарі теж часом вважали, що гончарство – чортячий фах, воно походить від самого чорта, і вірили, що їхнє ремесло винайшов чорт. У поляків були поширені казки про гончаря, що взяв на роботу мандрівного підмайстра, який потім виявився чортом і чимало його здивував своїми незвичайними звичками, в тому числі й при випалюванні [41, с. 48–49, 67–73, 77–78; 42, с. 42, 79–81, 96, 97; 43, с. 287–289; 45, с. 165–166; 46]. У росіян теж були

оповіді про чорта, котрий наймається робітником до гончаря [1, с. 211–213; 13, с. 64; 28; 32, с. 323–325; 39, с. 132]. Ще одним моментом, який споріднював нечисту силу з фольклорним образом гончаря, була влада чортів над душами людей. У тій же Олешній гончарі, рахуючи випалений посуд, називали його «душами», а не штуками («чотири душі горщиків») [22, с. 38]. Душа, очевидно, містилася в матеріалі гончарного виробництва, оскільки про занадто ретельно оброблену глину казали: «Закачана глина так, що й душа з неї вилізе!» [22, с. 38]. Певний стосунок до наділення посуду душею мав вогонь гончарського горна [27, с. 130], і при розгляді подібних алегорій помітно, що вони були тісно пов'язаними з міфологічними уявленнями, тільки ці зв'язки бували часом ослабленими й проявлялися по-різному.

Людина вбирала в себе значення картини світу й по-різному поводила себе, потрапляючи в замкнутий або відкритий простір, діючи в пізаному, логічно вибудованому світі чи в світі незрозумілому, світі-лабіринті. При цьому людина виступала не одна, а в явленій чи домислюваній тріаді: Бог–людина–чорт, що відображено в середньовічній і бароковій літературі, наприклад у агіографічних пам'ятках або містеріальному театрі [33, с. 9]. Тому не дивно, що в народному світосприйнятті діяльність гончарів осмислювалася як цілком занурена у простір нелюдського, про що свідчить жартівлива приказка, зафіксована на Чернігівщині: «А де будеш молоть?» (Питають, стрівши гончаря з горшками. Гончарі сього не люблять, сердюця і одказують: «Де чорти будуть твого батька колоть!») [8, с. 231–232]. Подібні народні дражнилки зі згадками про млин, які, на думку самих гончарів, віщували їм нещастя в дорозі, відомі також на Галичині й Прикарпатті. Вони пов'язані з протиставленням професій гончаря й мірошника (млнара) та відповідно стихій вогню й води [6, с. 16; 27, с. 268]. На думку дослідників, у даному випадку також прямо натякалося на причетність гончаря до таємних сил підземного світу, до пекла – міфічного житла чортів. Гончар, який був безпосередньо пов'язаним із силою вогню, наділеним владою над ним, і, подібно до чортів, що пекли вогнем грішників, «мучив» посуд у вогнищі горна, ототожнювався сам із мешканцями пекла, а також часто поставав медіатором між світом живих і світом мертвих [22, с. 47]. Про здатність гончаря мандрувати у потойбічному світі згадують і стародавні билини [7, с. 379–380; 18, с. 306], а саме на Чернігівщині найдовше в Україні трималася билинна традиція [15, с. 42, 66, 86, 117].

Виготовлення глиняного посуду в українців часом асоціювалося з тартаром, наприклад у прокльоні з Південної України: «Кацапів усіх туди, де горшки ліплять!» [40, с. 341]. Із пеклом місце перебування гончарів ототожнювалося і в замовлянні від цвиркунів у рукописному порадику 1793 року з Городнянського повіту Чернігівської губернії, яке завершувалося дуже характерними словами: «Сей сук коли буде розвиватись, листям сюю хату покрывать, тогди буде в сей хате цвиркуніще кричати. Цур тебе, пек тебе! Идеть до гончаров!» [11, с. 35]. Це зсилання, депортатив, себто структурна інваріантна одиниця оказійно-обрядового тексту, що виражала імперативну вимогу до ієрархічно нижчого міфічного персонажа, яка спричиняла негайне його віддалення, переважно у зазначене середовище, для подальшого перебування там [9, с. 93–94]. У даному випадку воно було рівнозначним тому, щоб послати надокучливу комаху в пекло, к бісу, к чорту чи чортовій матері – в особливо сакральну, небезпечну та пильновану зону світоладу, куди неможливо дістатися і звідки неможливо вибратися: за-

вдання неможливо виконати, невиконання ж його тягне за собою зникнення або загибель лихого істоти, яка дошкуляє людині й прирівнюється до нечисті [35, с. 254]. А вже вигнання злих сил у слов'янських народних замовляннях ґрунтувалося на уявленні про порушення кордону соціального (людського) й несоціального (дикого) світу. Надприродна істота полишає свій терен і влазить у людину як нове місце свого мешкання. Через це, за народними уявленнями, людина хворіє. Завдання замовляння полягало в тому, щоб повернути первісний стан, тобто вигнати збудника хвороби в його простір. Виганяння часом описувалося як прохання чи переконування, а подекуди і як добровільний відхід нечистої сили. Типовими формулами вигнання були: «Тут тобі не місце!», «Тобі тут місця немає!». Їхній погордливий, навмисно принизливий тон означав, що людина не боїться зла й здатна його перемогти. Лихі сили виганялися на вказане місце, яке мало несоціальні ознаки й у якому вони вже не могли шкодити, чи, навпаки, в таке місце, яке мало соціальні прикмети й де умови життя описувалися як ліпші від умов, у яких мешкав той, кого замовляли. Часом і місце з несоціального світу було описане як більше й краще від місця, де живе хворий, там начебто зосереджувалися всі можливі зручності й радості [3, с. 76–77, 116; 5, с. 13; 23, с. 49–79; 30, с. 144–145]. Разом із тим, полум'я гончарських горнів, що наділялося в народній свідомості грозливими властивостями, могло виступати тією небезпечною й грізною силою, що знищить цвіркунів. Як спопеляюча сила вогонь у балто-слов'янських замовляннях стояв поряд зі знищувальними знаряддями (різальними, колючими, вбивчими), які належали до атрибутів Громовержця, в т.ч. й блискавкою [12, с. 117–121]. Дослідники магічних текстів відзначають їхній тісний зв'язок із селянським побутом, сільськими заняттями, ремеслами й польовими роботами [30, с. 142]. Варто зауважити, що свідченням стародавнього, ще дохристиянського походження цього замовляння від цвіркунів, де згадуються гончарі, є й наявне в ньому звертання за допомогою до архаїчного божества меж і кордонів Чура (Чура, Пана Чура), що втілював поняття права власності й володіння майном. За повір'ям, однією своєю появою в домі Цур виганяв із нього всіх нечистих духів. Маючи здатність освячувати локус перебування людини, він навіть здійснював походи в потойбіччя задля боротьби з нечистю [10, с. 19; 20, с. 41, 53; 31, с. 156; 37, с. 76–77].

Окрім того, для українців була дуже притаманною віра в паралельне співіснування Бога і чорта як двох сил, що можуть і допомогти, і нашкодити людині, у зв'язку з чим обоє потребують задобрення, у можливість домовитися з чортом, наприклад як із охоронцем господи чи помічником у ремеслі, укласти з ним угоду. У дохристиянські часи слов'янський домашній дух не мав в уявленнях людей рис «нечистої сили», навпаки – вважався покровителем, захисником дому, його челяді й хазяйства. Це стає зрозумілим із порівняння з іншими індоєвропейськими міфологіями. Згодом, із запровадженням християнства й проникненням його у свідомість людей, з'являється новий контамінований образ домашнього патрона, що тлумачився як різновид чортів, тобто «нечистої сили», однак, на противагу іншим чортам, у домашніх залишилася «репутація» патронів домашнього господарства за умови дотримання певних правил поведінки з ними. За більш пізніми уявленнями українців й інших слов'янських народів, домашніх духів можна було й завести (запросивши, виховавши чи придбавши) у себе вдома, якщо господарі вважали, що в їхній хаті немає такого надприродного покрови-

теля чи потребували його для якогось заняття [21, с. 30, 45]. Йдеться про персонажа-слугу, духа-збагачувача, якого спеціально набували за допомогою чаклунських прийомів для того, щоб стати заможним, наживши багатство нечистим шляхом. З ним укладали особливу домовленість, аби він служив своєму господареві. Такий дух був лише в людей, які займалися чарами, а відносини між ним і людиною розцінювалися як спілкування з чортом [16, с. 147; 17, с. 100, 102, 111–112]. Дуже цікавим є той факт, що виробництво постгабанської кераміки у містечку Коропі на Чернігівщині було оточене саме такими повір'ями. Висувалися припущення про те, що не випадково місцеві гончарі, що продовжили традиції німецького гончарства, швидко розбагатіли і при цьому навіть під страхом смерті нікому нічого не сказали про свою таємницю, – значить тут не обійшлося без нечистого [4, с. 95; 34, с. 380]. Їхня заможність контрастувала із загальною бідністю майстрів гончарної справи, відзначеною в приказці з Олешні: «Швець у дерев'яних чоботях ходить, а гончар із драних горщиків їсть» [22, с. 68]. Подібні звістки зі Східного Поділля засвідчують, що віра у таємну силу гончаря, у його особливі стосунки з усілякими демонами чинили реальний вплив на його взаємини з мешканцями села [38, с. 170]. Людина в традиційній культурі мусила володіти способами спілкування з не-людиною й засобами, що вберігали від цього спілкування, бо воно завжди приховувало в собі небезпеку.

До того ж, носій стародавніх вірувань не лише постійно усвідомлював наявність межі між «тим» і «цим» світами, тобто перебував у єдиному космосі, але й виокремлював ті заняття, що вимагали певних езотеричних знань і вмінь. Вважалося, що деякі професії, серед іншого й гончарська, сприяють тому, щоб набути чаклунську спеціалізацію, тож до їхніх представників ставилися з осторогою й острахом. Міфологічні обґрунтування особливого статусу гончарного ремесла і його зв'язку з першоелементами, зі стихіями, з універсумом у його до-культурному, до-людському стані не викликають сумнівів і підтверджуються існуванням надприродних покровителів-двійників, у т.ч. й демонів. Очевидний факт, що гончар здійснював формування, а потім випалювання посуду, належного до культурної сфери, скеровував цей останній процес і доводив його до успішного завершення, викликав подив оточуючих і спонукав їх міфологізувати й саму особу ремісника.

Джерела та література

1. *Афанасьев А.Н.* Народные русские сказки / А.Н. Афанасьев. – М. : типография Грачева и комп., 1861. – Вып. V. – I, 262 с.
2. *Байбурин А.К.* Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А.К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.
3. *Барташэвіч Г.А.* Магічне слова: Вопыт даследавання светапогляднай і мастацкай асновы замоў / Г.А. Барташэвіч. – Мінськ : Навука і тэхніка, 1990. – 128 с.
4. *Васильева М.В.* Постгабанская керамика на территории Российской империи в конце XVIII – начале XX века / М.В. Васильева. – Вологда : Древности Севера, 2010. – 176 с.
5. *Георгиева И.* Баяनियाта като космогонична концепция в българската народна культура (Принос към семантичната им интерпретация) / Иваничка Георгиева // Векове. – София, 1990. – № 6. – С. 5–19.
6. *Грабець В.* Назвознавчі матеріали з Галичини (Нове село, Любачівщина) / В. Грабець. – Вінніпег : накладом Української Вільної Академії Наук, 1964. – 16 с.

7. [Григорьев А.Д.]. Архангельские былины и исторические песни, собранные А.Д. Григорьевым в 1899–1901 гг. с напевами, записанными посредством фонографа / А.Д. Григорьев. – М. : Университетская типография, 1904. – Т.1. – Ч. 1. Поморье. Ч. 2. Пинега. – 708 с.
8. Гринченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях / Б.Д. Гринченко. – Чернигов : типография Губернского земства, 1895. – Вып. 1. – 308 с.
9. Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування: монографія / Ігор Гунчик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 232 с.
10. Древлянскій [П.]. Белорусские народные предания / П. Древлянскій // Прибавления к Журналу Министерства народного просвещения. – СПб. : типография Академии Наук, 1846. – Кн. 1. – С. 3–25.
11. Ефименко П. Сборник малороссийских заклинаний / П. Ефименко // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских. – М. : Университетская типография, 1874. – Кн. 1. Генварь-март. – С. 1–70.
12. Завьялова М.В. Балто-славянский заговорный текст: лингвистический анализ и модель мира / Мария Вячеславовна Завьялова. – М. : Наука, 2006. – 563 с.
13. Зимин М.М. Ковернинский край (Наблюдения и записи) / М.М. Зимин // Труды Костромского научного общества по изучению местного края. – Кострома : Коммунистическая типография, 1920. – Вып. XVII. – С. 1–89.
14. Зіновій К. Вірші. Приповіді посполиті / Климентій Зіновій. – К. : Наукова думка, 1971. – 392 с.
15. Кінько А. Билинна слава Києва / Андрій Кінько. – К. : Музична Україна, 1983. – 144 с.
16. Левкиевская Е.Е. Дух-обогадатель / Е.Е. Левкиевская // Славянские древности: Этнолингвистический словарь. – М. : Международные отношения, 1999. – Т. 2. – С. 147–150.
17. Левкиевская Е.Е. Мифологические персонажи в славянской традиции. I. Восточнославянский домовой / Е.Е. Левкиевская // Славянский и балканский фольклор: Народная демонология. – М. : Индик, 2000. – С. 96–161.
18. Новгородские былины / [Изд. подг. Ю.И. Смирнов и В.Г. Смолицкий]. – М. : Наука, 1978. – 456 с.
19. [Номис М.] Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича і других / [Спорудив М. Номис]. – СПб. : друкарня Тиблена і К°, Куліша, 1864. – 304, XVII с.
20. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / Сергій Плачинда. – К. : Український письменник, 1993. – 63 с.
21. Поріцька О. Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX – поч. XX ст.) / Ольга Поріцька. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАНУ, 2004. – 180 с.
22. Пошивайло О. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с.
23. Раденковић Љ. Символика света у народној магији Јужних Словена / Љубинко Раденковић. – Ниш : Просвета, 1996. – 388 с.
24. Рахно К. Гончар – Перунів жрець / Костянтин Рахно // Український керамологічний журнал. – Опішне, 2002. – № 3. – С. 17–24.
25. Рахно К.Ю. Гончарское ремесло сквозь призму мифологического мышления / Рахно К.Ю. // Древнее гончарство: итоги и перспективы изучения. – М. : Институт археологии РАН, 2010. – С. 245–250.
26. Рахно К.Ю. Гончар-целитель в фольклоре украинцев Черниговщины / К.Ю. Рахно // Пытанні мистецтвазнавства, етнології і фольклористики. – Мінск : Права і еканоміка, 2008. – Вып. 4. – С. 515–519.
27. Рахно К. Перунове полум'я: Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів / Костянтин Рахно. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. – 434 с.
28. Рахно К.Ю. Черт и гончар в русской фольклорной традиции / К.Ю. Рахно // Русский вопрос: история и современность. Материалы VI Международной научно-практической конференции (Омск, 1–2 ноября 2007 г.). – Омск : издательский дом «Наука», 2007. – С. 369–371.
29. Самарський В. Микола Піщенко: Гончарний круг долі / Віктор Самарський // Український керамологічний журнал. – Опішне, 2002. – № 3. – С. 71–73.
30. Свешникова Т.Н. Структура восточнороманского заговора в сопоставлении с восточнославянским (формулы отсылки болезни) / Т.Н. Свешникова // Исследования в области балто-славянской культуры. Заговор. – М. : Наука, 1993. – С. 139–149.
31. Серяков М. Сварог. Победитель зла / Михаил Серяков. – М. : Алгоритм, 2013. – 432 с.
32. Сказки русского народа / [Сост. В.А. Гатцук]. – М. : ЭОС, 1992. – 416 с.

33. Софронова Л.А. О мифопоэтическом значении оппозиции человек/не-человек / Л.А. Софронова // Миф в культуре: человек – не-человек. – М. : Индрик, 2000. – С. 9–32.
34. Спаська С. Пузирьовський посуд (перший етюд з циклу (перший етюд з циклу «Чернігівське гончарство») / Євгенія Спаська // Українське Гончарство: Національний культурологічний щорічник. За рік 1994. – Опішне : Українське народознавство, 1995. – Кн. 2. – С. 375–394.
35. Українські замовляння / [Упоряд. М.Н. Москаленко, передм. М.О. Новикової]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
36. Цивьян Т.В. Об одном классе персонажей низшей мифологии: «Профессионалы» / Т.В. Цивьян // Славянский и балканский фольклор: Народная демонология. – М. : Индрик, 2000. – С. 177–192.
37. Шеппинг Д. Мифы славянского язычества / Дм. Шеппинг. – М. : типография В. Готье, 1849. – 197 с.
38. Шульгина Л. Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі / Лідія Шульгина // Матеріали до етнології. – К. : Видавництво ВУАН, 1929. – Т. II. – С. 111–200.
39. Щепанская Т. Гончар / Т. Щепанская // Мужики и бабы: Мужское и женское в русской традиционной культуре : Иллюстрированная энциклопедия. – СПб. : «Искусство-СПб», 2005. – С. 130–132.
40. Яворницький Д.І. Словник української мови / Д.І. Яворницький. – Катеринослав : видання видавництва «Слово», 1920. – Т. I. А–К. – 1, 411 с.
41. Czubala D. Anegdoty, bajki, opowieści garncarzy / Dionizjusz Czubala, Marianna Czubalina. – Warszawa : ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1980. – 200 s.
42. Czubala D. Folklor garncarzy polskich / Dionizjusz Czubala. – Katowice : wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1978. – 152 s.
43. Czubala D. Ludowa bajka garncarzy polskich / Dionizjusz Czubala // Między dawnymi a nowymi laty. Studia folklorystyczne. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Ossolineum, 1970. – S. 271–298.
44. Durišin P. Hrnčiarstvo v Pozdišovciach / Pavol Durišin // Národopisný zborník. – Turčiansky Svätý Martin : vydala Matica Slovenská, 1944. – Sväzok 5. – Číslo 1. – S. 18–36.
45. Kolberg O. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg. – Wrocław-Poznań : Polskie wydawnictwo muzyczne; Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1962. – T. 8. Krakowskie. – Cz. IV. – XVI, 366 s.
46. Mróz-Długoszewski B. O niefortunnym diable i inne baśnie / Bronisław Mróz-Długoszewski. – Warszawa : Nasza Księgarnia, 1979. – 204, [4] s.
47. Plicková E. Pozdišovske hrnčiarstvo / Ester Plicková. – Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959. – 234 s.

Рахно К. Чорт-гончар в міфологічних уявленнях українців Чернігівщини XVIII – першої половини ХХ століть

Стаття присвячена образу гончаря у фольклорі українців Чернігівщини XVIII – першої половини ХХ ст. Гончарство було одним із важливих ремесел у традиційній культурі цього регіону, й місцевий фольклор приділяв особливу увагу гончарям. Автор зробив спробу реконструювати певні аспекти вірувань, які стосувалися гончарів, на основі їхніх виявів, засвідчених у ритуальних текстах, приказках, стійких висловах, інвективах, які посідають особливе місце в народній культурі. На Чернігівщині гончар часто ототожнювався з чортом, а його професійна діяльність асоціювалася з пеклом. Гончарів називали глиняними чортами. Подібно до чорта, вони наділялися владою над душами, над вогнем. Також їм приписувалася здатність мандрувати на той світ. У пізніших віруваннях гончар укладає договір із чортом за ддя збагачення, він має домашнього демона.

Ключові слова: чорт, гончар, традиційна культура, міфологія, Чернігівщина.

Рахно К. Черт-гончар в мифологических представлениях украинцев Черниговщины XVIII – первой половины ХХ вв.

Статья посвящена образу гончара в фольклоре украинцев Черниговщины XVIII – первой половины ХХ вв. Гончарство было одним из важных ремесел в традиционной культуре этого региона, и местный фольклор уделял особое внимание гончарам. Автор предпринял попытку реконструировать некоторые аспекты верований, касающихся гончаров, на основе их проявлений, засвидетельствованных в ритуальных текстах, поговорках, устойчивых выражениях, ин-

вективах, которые занимают особое место в народной культуре. На Черниговщине гончар часто отождествлялся с чертом, а его профессиональная деятельность ассоциировалась с адом. Гончаров называли глиняными чертями. Подобно черту, они наделялись властью над душами, над огнем. Также им приписывалась способность путешествовать в иной мир. В более поздних верованиях гончар заключает договор с чертом для обогащения, у него есть домашний демон.

Ключевые слова: черт, гончар, традиционная культура, мифология, Черниговщина.

Rakhno K. A potter as a devil in the mythological beliefs of the Ukrainians of the Chernihiv region in 18 – early 20 centuries

The resaerch deals with the image of a potter in the folklore of the Ukrainians of the Chernihiv region in 18 – the early 20 centuries. Pottery was one of the emblematic crafts for the traditional culture of this region, and the local folklore paid a special attention to potters. The author has made an attempt to reconstruct certain aspects of beliefs concerning potters on the basis of their manifestations, registered in ritual texts, proverbs, stable expressions, and invectives, which possess a special place in the folk culture. A potter was often identified with a devil and people associated his professional activity with hell in the Chernihiv region. Potters were nicknamed clay devils. Just as the devil they possessed power over souls and fire. They were also said to have an ability to travel to the underworld. In the later beliefs the potter makes a contract with the devil to become rich, he owns a house demon.

Key words: devil, potter, traditional culture, mythology, Chernihiv region.

[надійшло до редакції: 25.08.2014 р.]

УДК 069.51:94(477.51)-05:355.48(47:560)«1853/1878»

Ольга СИДОРЕНКО
(Чернігів)

Участь населення Чернігівської губернії у російсько-турецьких війнах другої половини XIX ст. (за матеріалами колекцій і зібрань Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського)

Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського – один із найстаріших музеїв України – добре знаний своїм багатим зібранням, яке нараховує понад 160 тис. одиниць збереження і має не регіональне, а загальноукраїнське значення. До уваги дослідників представлена як колекція речових так і документальних пам'яток, яка становить 34275 одиниць. У нинішньому вигляді колекція музею сформувалася з кількох джерел внаслідок об'єднання у 1920-х роках п'яти чернігівських музеїв – Музею українських старожитностей імені В.В. Тарновського, Музею Чернігівської губерньської вченої архівної комісії, Чернігівського єпархіального древлесховища, Музею етнографії та Музею панського побуту XVIII–XIX ст., а також її подальшого поповнення за рахунок сімейних і приватних архівів Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок, Івана Рашевського, Леоніда Глібова, Данила Мордовця, Іллі Шрага [1].

Події російсько-турецьких війн другої половини XIX ст., а саме участь у них населення Чернігівської губернії, також знайшли відображення в колекції музею.